

fi'l-uhûdî'l-İslâmiyyeti'l-ûlâ" (MMİlr., XX, 1970, s. 37-87); "İdâretü Hürâsân fi'l-uhûdî'l-İslâmiyyeti'l-ûlâ" (Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, Câmî'atü Bağdâd, sy. 15, 1972, s. 311-344); "Meşâdiru dirâseti târihi'l-Küfe fi'l-kurûnî'l-İslâmiyyeti'l-ûlâ" (MMİlr., XXIV, 1974, s. 137-171); "el-Ûsretü'l-Abbâsiyye fi Bağdâd" (Sümer, XXXI, 1975, s. 231-274); "Elvânü'l-melâbisi'l-Arabiyye fi'l-uhûdî'l-İslâmiyyeti'l-ûlâ" (MMİlr., XXVI, 1975, s. 71-107; XXVII, 1976, s. 62-101); "Menâzilü'l-ğulefâ" ve kuşûruhüm fi Bağdâd fi'l-uhûdî'l-Abbâsiyyeti'l-ûlâ" (Sümer, XXXII/1-2, 1976, s. 145-189); "er-Rivâye ve'l-isnâd ve eşeruhümâ fi ta'avvurî'l-hareketi'l-fikriyye fi şadri'l-İslâm" (MMİlr., XXXI/1, 1980, s. 11-33); "et-Tedvîn ve zuhûru'l-kütübî'l-muşannefe fi'l-uhûdî'l-İslâmiyyeti'l-ûlâ" (MMİlr., XXXI/2, 1980, s. 3-46); "Târîhu'l-ğilm 'inde'l-Arab" (MMİlr., XXXIII/4, 1982, s. 3-40); "Naklû kütübî'l-ulûm ile'l-Arabiyye" (MMİlr., XXXIV/21, 1983, s. 3-44); "Târîhu'l-şulemâ ve fehârisü'l-muşannefât fi'l-meşâdiri'l-Arabiyye" (MMİlr., XXXIV/1, 1983, s. 3-41); "Müsevviğâtü tecdîdi kitâbeti't-târîh" (MMİlr., XXXIX/4, 1988, s. 5-45); "el-Me'âlimü'l-umrâniyye fi Mekketel-mükerrreme fi'l-ğarneyn el-evvel ve's-şânî" (MMİlr., XL/1, 1989, s. 5-55; XL/2, s. 5-51; XL/3, s. 5-38); "Mülkiyyetü'l-arâzi fi 'ahdi'r-Resûl" (el-İdâretü'l-mâliyye fi'l-İslâm, Amman 1989-1990, II, 391-431); "Akvâlü'l-Arab ve mü'ellesâtühüm fi haşâ'işi's-şü'ûb ve'l-büldân" (MMİlr., XLI/3, 1992, s. 5-48); "el-Ğayrevân fi'l-uhûdî'l-İslâmiyyeti'l-ûlâ" (MMİlr., XLIII/1, 1996, s. 5-54) (eser ve makalelerinin bir listesi için bk. Merzûk, IV, 25-30).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Tefvîk Hüseyin, "Mâ Sâheme bihi'l-mü'errihüne'l-Arab fi'l-mi'etî's-seneti'l-ağîre fi dirâseti't-târîhi'l-Arabî ve ğayrih 'an sîreti'n-Nebî Muhammed", *Mâ Sâheme bihi'l-mü'errihüne'l-Arab fi'l-mi'etî's-seneti'l-ağîre fi dirâseti't-târîhi'l-Arabî ve ğayrih*, Beyrut 1959, s. 44; Abdülcebbar Abdurrahman, *Fihristü'l-ma'âbü'âtî'l-İrâkiyye: 1856-1972*, Bağdad 1979, II, 345, 368, 370, 381, 389, 390, 397, 402, 444, 448, 451; Ahmed Matlûb, *Ğareketü't-ta'rib fi'l-İrâk*, Bağdad 1403/1983, s. 137, 139; Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, *Medħal ilâ târihi neşri'l-türâsi'l-Arabî*, Kahire 1405/1984, s. 166, 272; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Ğareketü'l-edebiyey fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye*, Beyrut 1986, s. 583, 585; Mir Basrî, *A'lâmü'l-edeb fi'l-İrâki'l-ğadîs*, London 1415/1994, II, 555-556; Abdullah el-Cübûrî, "Şâlih Ahmed el-Âlî", *Mevsû'atü Beyti'l-ğikme li-a'lâmi'l-Arab fi'l-ğarneyni't-tâsi' aşer ve'l-işrin*, Bağdad 1420/2000, I, 245-246; Sabâh Nûrî el-Merzûk, *Mu'cemü'l-mü'ellifin ve'l-küttâbi'l-İrâkiyyin: 1970-2000*, Bağdad 2002, IV, 25-30; "Mecma'iyûn fi zimmeti'llâh", *MMLA'Ûr.*, XXVII/65 (1424/2003), s. 261; "ed-Duktûr Şâlih Ahmed el-Âlî fi zimmeti'l-ğulûd", *MMİlr.*,

LI/2 (1425/2004), s. 273-277; Abdülazîz b. Sâlih el-Hilâfî, "Ve Raħale Şâlih Ahmed el-Âlî (1918-2003)", *el-Arab*, XXXIX/2, Riyad 1425/2004, s. 478-481; Hüdâ Yâsîn Yûsuf ed-Debbâğ, "Menhecü'd-Duktûr Şâlih Ahmed el-Âlî fi kitâbihî Muħâdarât fi târihi'l-Arab", *Dirâsât Mevsûliyye*, sy. 36, Musul 1433/2012, s. 135-152; Zünnün Yûnus et-Tâî, "el-Ûstâz ed-Duktûr Şâlih Ahmed el-Âlî (1918-2003): el-Menhec ve'l-ârâtu't-târîhiyye", *a.e.*, sy. 40 (1434/2013), s. 1-24; Mehâ Saîd Humeyd, "Şâlih Ahmed el-Âlî ve cühûdühü'l-ğilmiyye fi dirâseti ğıta'i Bağdâd", *Ğza'ât Mevsûliyye*, sy. 70, Musul 1434/2013, s. 1-15; İbrâhim Haîl el-Allâf, "el-Mü'errih ed-Duktûr Şâlih Ahmed el-Âlî ve cühûdühü fi ğidmeti't-târîhi'l-Arabî ve'l-İslâmî", http://www.allaf.blogspot.com/blog-post_2010/02/blog-post_13.html (08.01.2015); Nâsir Abdürrezzâk el-Mollâ Câsim, "ed-Duktûr Şâlih Ahmed el-Âlî şeyhu'l-mü'errihîne'l-ekâdimiyyine'l-İrâkiyyîn", <http://www.aljaredah.com/paper.php?source=akbar&mlf=interpage&sid=18092> (08.01.2015); M. Nizâr ed-Debbâğ, "el-Ûstâz ed-Duktûr Şâlih Ahmed el-Âlî ve dirâsetühü li-me'âlimi'l-İrâki'l-umrâniyye", http://dr-m-aldabbagh.blogspot.com.tr/2012/04/blog-post_1599.html (08.01.2015).

AHMET ÖZEL

SÂLİH PAŞA

(ö. 1057/1647)

Osmanlı vezîriâzamı.

Hayatının ilk dönemleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Dönemin kaynaklarında ittifakla belirtildiğine göre Bosna asıllıdır. Devrin önemli devlet adamlarından biri olan kardeşi Murtaza Paşa'nın hayatına dair bilgilerden hareketle ailesinin Hersek sancağında Nevesinli olduğu belirtilir. Evliya Çelebi ise onun Hersek'te Lubin kasabasından çıktığını yazar (*Seyahatnâme*, I, 127). İdamı sırasında yaşının henüz kırka veya elliye ulaşmadığına dair bilgilerden hareketle 1600 yılı civarında doğduğu söylenebilir. Sâlih Paşa'dan bahseden bütün kaynaklarda henüz genç yaşta iken muhtemelen 1628-1629'da Rumeli beylerbeyi bulunan defterdar ve vezir Mustafa Paşa'nın yanına gelip kabiliyetiyle onun takdirini kazandığı, divan kâtipliği yaptığı ve bölük halkı arasına girdiği ifade edilir. Kısa sürede çevresinde tanınarak sarayda söz sahibi kişilerle sıkı bağlar kurduğu ve bu sayede yükselmeye başladığı belirtilir. Bunda kardeşlerinin de rolünün olduğu düşünülebilir. Murtaza Paşa yanında bir diğer kardeşi Zülfikar Ağa'nın da önemli hizmetlerde bulunmuş nüfuzlu biri olması ailenin saraydaki intisap ağı içerisinde yerini belirlemek bakımından ipucu sağlar. Ayrıca yine Bosna yoluyla kurulan hemşehrilik bağlarının bunda rol oynadığı düşünülebilir. Nitekim Mustafa Paşa'nın 1042'de

(1632) katli üzerine hemşehrisi olan rûznâmeci İbrâhim Efendi'nin yakın adamları arasına giren Sâlih Efendi onun sayesinde kısa sürede çeşitli görevler almaya başladı. Özellikle maliye dairelerinde çalışması, kendisine bir taraftan kariyer itibarıyla tecrübe kazandırırken diğer taraftan servet ve güç sahibi olmasının önünü de açtı. Başmuhasebe, cizye, defter emaneti, matbah emaneti, tersane emaneti gibi malî açıdan önemli görevlerde bulundu. 1045 Ramazanında (Şubat 1636) matbah emini idi, 1050 yılı Muharreminde (Mayıs 1640) tersane eminiğine getirildi (*Topçular Kâtibi*, s. 1041, 1141). Sultan İbrâhim döneminde giderek daha üst vazifeler aldı. 1053'te (1643) tersane eminiğinden kapıcılar kethüdâlığı görevine geçti. Daha sonra mirâhur ve ardından yeniçeri ağası oldu. 1054 Rebülâhîrinde (Haziran 1644) kendisine kubbe vezirliği verildi. İki ay dolmadan ikinci vezir unvanı ile başdefterdarlığa getirildi (27 Cemâziyelevvel / 1 Ağustos).

Sâlih Paşa'nın üç yıl içerisindeki bu hızlı yükselişi dönemin tarihçilerince hemşehrilik bağlarına, Sultan İbrâhim'in yakın çevresiyle olan iyi ilişkilerine, ustaca izlediği siyasete yorulur. Kâtib Çelebi, onun iş bitirici yalan sözler ve gurur okşayıcı iltifatlar yanında bol miktarda para ve hediye dağıtarak pek çok kimseyi yanına çektiğini ifade eder (*Fezleke*, III, 831-832). Ayrıca Sultanzâde Mehmed Paşa'nın azledilmesinde de rol oynadığını, "mekr ve hile"siyle vezîriâzamlık makamına geçtiğini yazar. Onun azlinde gerçekten rol oynayıp oynamadığı kesin olarak bilinmiyorsa da o sırada ikinci vezir olduğundan vezîriâzamlık makamına en yakın aday konumunda bulunan Sâlih Paşa, Girit'e yönelik sefer faaliyetlerinin hızlandığı kritik dönemde 28 Şevval 1055'te (17 Aralık 1645) vezîriâzamlığa getirildi. İlk iş olarak selefi Sultanzâde Mehmed Paşa'yı Girit serdarı tayin ettirip İstanbul'dan uzaklaştırdı. Sultan İbrâhim'in dengesiz hareketlerini dikkate alarak iktidarını sağlamlaştırma ya yönelik adımlar atmaya çalıştı, kendi yakınlarını önemli görevlere getirmeye ve padişah üzerinde etkili olan harem halkı ile iyi geçinmeye çaba gösterdi. Ancak Girit'te başarı kazanmış olan "Hanya fâtihî" Kaptanıderyâ Yûsuf Paşa'nın katline engel olamadı. Venediklilerin ele geçirilen Han-ya'ya yönelik karşı saldırısı ve donanmanın hazırlık yaparak Girit'e hareketi, bu esnada Venediklilerin Çanakale Boğazı civarını abluka altına almaları gibi meselelerle uğraştı. 1646 yılında Venedikli-

ler ile Osmanlılar arasında barış için ara buluculuk yapan Fransız elçisi Varennes ile çeşitli görüşmeler yaptı. Görüşme sırasında Fransız elçisinin mevcut savaşın anlamsızlığını ifade eder şekilde, “Niçin savaş yapılıyor ki?” sorusuna öfkelenerek, “Padişahımızın Fransa kralının niçin savaş yaptığını bilmek istediğini öğrendiğinde ne diyeceğini düşünüyorsunuz?” cevabını verdi. Görüşmelerde ustaca bir siyaset izleyerek Hanya’ya yardım için yola çıkan donanmanın Girit’e ulaşmasına kadar Venedik tarafını oyadı, donanmanın Girit’e ulaştığı haberi gelince de görüşmelere devam etmedi (Zinkeisen, IV, 535). Bu arada İngiliz elçisi Crow ile de birkaç defa görüştü, İngiltere’deki iç karışıklıklar sebebiyle Osmanlı limanlarında bulunan İngiliz gemilerinin durumunu müzakere etti. Ayrıca 1647 ilkbaharında Sakız civarında Venedikliler tarafından sıkıştırılan Osmanlı donanmasına yardım için gemi tedarikine çalıştı, bu maksatla yabancı elçileri tersaneye çağırarak Osmanlı limanlarında olan bütün gemilere el konacağını bildirdi ve kendi tebaaları olan gemi kaptanlarına gerekli tâlimatı vermelerini istedi (a.g.e., IV, 548-549) ve limanlardan seyrüseferi yasakladı. Bu arada 1646 Martında Fazlı Paşa ile padişahın kızı Fatma Sultan’ın evliliğinde sağdıçlık yaptı, düğünün ve yarılan şenliklerin masraflarının çoğunu karşıladı (Naîmâ, III, 1094-1095). Eski bir defterdar olarak hazine işlerine önem verdi, Erdel’e Rakoçi’ye mektuplar göndererek yollanmayan haracı talep etti. Benzeri şekilde Gürcü Açıkbaş Prensi Alexander’dan da vergi talebinde bulundu (Hammer, X, 78). Rakoçi’ye yazdığı mektupta malî işlerden iyi anladığı için vergi konusundaki bahanelerinin geçersiz sayıldığını ifade etti. Yine bu sırada Fransa ve İngiltere ile olan yazışmaların düzenlenmesinde rol oynadı. Tatarlar’ın saldırısından şikâyet eden Rus çarına aradaki anlaşmalar uyarınca bunların önleneyeceği sözünü verdi. Kırım hanına da bu yolda mektuplar yazdı. Onun Çerkez Kirman’a saldırı düzenleyen Ruslar’a karşı sefere çıkma isteğini olumlu karşıladı ve kazandığı başarıyı da tebrik etti. Çar tarafından Tatarlar’dan şikâyet için gönderilen elçilere öfkelenen padişahın bunları huzurunda katlettirme kararını engelledi (a.g.e., X, 77-80).

Sâlih Paşa, giderek padişah üzerinde etkili olan kadınların gücünden ve işlere müdahalesinden rahatsızlık duymaya başladı. Padişahın boşalan bazı önemli eyaletleri kendi gözdelelerine “paşmaklık”

hassı olarak vermesi muhtemelen bu rahatsızlığın en önemli sebeplerinden biridir. Belki de bu yüzden bir taraftan kendi adamlarını bazı önemli görevlere tayin etmeye çalışırken diğer taraftan Muîd Ahmed Efendi’nin vefatı üzerine (25 Nisan 1647) şeyhülislâm olan Hoca Abdürrahim Efendi ile gizli iş birliği içine girdi. Dönemin önemli kaynaklarından biri olan *Vecîhî Târihi*’nde onun Sultan İbrâhim’i tahttan indirip yerine şehzadelere birini geçirme hususunda şeyhülislâm ile müşaverede bulunduğu, ancak şeyhülislâmın buna olumsuz cevap verdiği, bununla kalmayıp durumu padişahın annesi Kösem Sultan’a bildirdiği, onun da durumdan padişahı haberdar ettiği bilgisi yer alır. Bu önemli kayıt eğer doğrusa Sâlih Paşa’nın gerçek katil sebebini ortaya koyar. Zira Vecîhî dışındaki bütün kaynaklar onun görevden alınıp katledilmesini, Sultan İbrâhim’in koyduğu araba yasağını uygulamadaki ihmeline bağlar. Buna göre Sultan İbrâhim sık sık saraydan çıkarak nefesinin / okumasının iyi geldiğine inandığı kimselerin evine giderken yoluna herhangi bir arabanın çıkmasını istemediği için Sâlih Paşa’ya emir vermiş ve yolların kontrolünü emretmişti. Bir gün yine okunmak için Davutpaşa mahallesinde bir imamın evine giderken önüne bir ot arabası çıkınca o sırada ikindi divanı yapmakta olan Sâlih Paşa’yı emrini yerine getirmedeği düşüncesiyle çağırıp bu evde kuyu ipiyle boğdurdu (16 Şâban 1057 / 16 Eylül 1647). Naaşı Üsküdar’a nakledilerek bir mezarlığa defnedildi.

Sâlih Paşa’nın idam sebebini padişahın âni bir öfkesinden çok, hakkındaki dedikoduların bir birikimi gibi mütalaa etmek daha uygun olur. Ayrıca bu işte Sâlih Paşa’nın amansız rakibi olan Hezarpare Ahmed Paşa’nın da rolü bulunduğu anlaşılmaktadır. Naîmâ’nın kaynağına göre Vezir Ahmed Paşa onu hiç sevmezdi ve aralarında büyük bir geçimsizlik vardı; her ikisi de görünüşte birbirine karşı hürmetkâr davranır, sohbet eder, fakat “aynı ipte oynayan iki cambaz gibi” saraydaki nüfuzlu çevrelere karşı kendi iktidarlarını sağlama almak için benzeri yollar izlerlerdi. Sonunda Ahmed Paşa, Sâlih Paşa’yı padişahın gözünden düşürmekte başarılı oldu (Naîmâ, III, 1128). Ahmed Paşa ayrıca Sâlih Paşa’nın yakınlarını da ortadan kaldırmaya çalıştı. Veziriâzâmin idam haberi üzerine Bağdat’ta bulunan yakın adamı İbrâhim Paşa isyan ederek eyalete hâkim oldu, gönderilen mütesel-

limi de şehre sokmadı. Bunun üzerine Ahmed Paşa bir manevra ile Sâlih Paşa’nın kardeşi Murtaza Paşa’yı Bağdat valiliğine tayin ettirdi, böylece her ikisini de bir şekilde ortadan kaldırmayı tasarladı. Sonunda Murtaza Paşa ile İbrâhim Paşa idam edildi. Ayrıca Sâlih Paşa’nın diğer kardeşi olan Zülfikar Ağa, İstanbul’da tutuklanıp mallarına el konulduktan sonra öldürüldü. Sâlih Paşa’nın Erzurum beylerbeyi olan oğlu Mehmed Paşa da hedef haline geldi. Sâlih Paşa’nın geride kalan adamları, ağaları ve kapı halkı Mehmed Paşa’nın yanında toplandı. Bu sayede Mehmed Paşa, Ahmed Paşa’nın hışmından kendini kurtarabildi. Sâlih Paşa’nın kürkçübaşı olan Yanaki de Sâlih Paşa’nın idamından sonra borçları yüzünden intihar etti (a.g.e., a.y.).

Bütün bu durumlar, Sâlih Paşa’nın zengin ve kaynaklarda, “Sâlih Paşalı zümresi” şeklinde geçen hayli kalabalık bir kapı halkı olduğuna işaret eder. Ayvansarâyî’ye göre Cibali’de İbn Meddas Camii köşesine bir çeşme yaptırmış ve bundan dolayı caminin adı Sâlih Paşa Camii olarak şöhrat bulmuştur. Ayrıca adına bir de mahalle olduğu belirtilir. Günümüzde burada Sâlih Paşa sokağı da mevcuttur. İyi bir eğitim aldığı, dış gelişmeleri yakından takip ettiği, malî işlerde tecrübe kazandığı, hazineyi düzene koymaya çalıştığı dikkati çeker. Bununla beraber dönemin kaynaklarında sadece kendi şahsî çıkarını düşünen ve gerisine boş veren, etkili sözler ve para gücüyle nüfuz kurmaya çalışan bir devlet adamı olarak tanıtılır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Târihi* (haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, s. 1041, 1141; *Kâtib Çelebi, Fezleke* (haz. Zeynep Aycibin, doktora tezi, 2007), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, III, 738-739, 779, 790, 827, 829-832; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü’l-ibrâr*, Bulak 1248, s. 636; *Vecîhî Hasan, Târih* (haz. Ziya Akkaya, doktora tezi, 1957), AÜ DTCF, nr. 9, s. 61, 67, 73-74, 76; *Evlîya Çelebi, Seyahatnâme* (Dağlı), I, 127; *Naîmâ, Târih* (haz. Mehmet İpsirli), Ankara 2007, III, 990, 1003, 1060, 1066, 1068, 1071, 1094-1095, 1109-1110, 1115, 1128; *Hadikatü’l-Vüzerâ ve Zeyğleri: Osmanlı Sadrazamları* (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2013, s. 107; *Hüseyin Ayvansarâyî, Hadikatü’l-cevâmi’: İstanbul Câmilî ve Diğer Dinî-Sivil Mi’mârî Yapılar* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 2001, s. 65-66, 412; *Hammer (Atâ Bey), X, 73-90*; *J. W. Zinkeisen, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (trc. Nilüfer Epeçli), İstanbul 2011, IV, 535, 548-549; *Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 393-394; *D. Goffman, Osmanlı İmparatorluğunda İngilizler: 1642-1660* (trc. Ayşe Başçı-Sander), İstanbul 2001, s. 67-69.

